

Készülő doktori disszertációnkban arra vállalkozunk, hogy Bél összes vármegyeleírását alapos vizsgálatnak vessük alá. Ez azt jelenti, hogy minden egyes vármegyeleírás esetében meghatározzuk az egyes kéziratos példányok keletkezési sorrendjét, családfáját, összhangba hozva és megfeleltetve azt az adott leírással kapcsolatban fennmaradt hivatalos iratoknak. Ez lehetővé teszi, hogy a vármegyeleírás keletkezéstörténetét megállapítsuk. Miért van szükség egy ilyen mélységű vizsgálatra?

1.) Sokszor csak egy ilyen feldolgozás teszi lehetővé annak megállapítását, hogy egy vármegyeleírás fennmaradt példányai közül melyik a legkésőbbi, a szerző elképzeléseihez legközelebb álló kézirat, tehát az, amely szövegkiadás alapjául szolgálhat. Mint említettük, sajnálatos módon több példa is van arra, hogy egy-egy leírás kiadói nem vizsgálták meg az összes példányt, hanem az első kezük ügyébe kerülő kéziratot megjelentették. Természetesen a kéziratok vizsgálatát megnehezíti, hogy azok gyakran több intézményben vannak elhelyezve, de ez nem menti fel a kiadót a komolyabb kutatás alól. Be kell látni ugyanis, hogy a *Notitia* megírása egy igen összetett, többlépcsős munkafolyamat volt, ahol számos példány keletkezett a folyamatos javítgatás, illetve a hivatalos ellenőrzés miatt, vagyis nem egyszeri alkalommal papírra vetett, majd az asztalfiókban maradt kéziratokról van szó. De sajnos az is előfordult már, hogy a szöveg kiadói, habár az összes kéziratot látták, nem a megfelelő irat kiadása mellett döntöttek – ezért szükséges az egyes példányok alapos átolvasása és összevetése, illetve a keletkezési sorrendjük, egymáshoz való viszonyuk tisztázása.

2.) Egy-egy vármegyeleírás kézírataiból, illetve a vele kapcsolatos dokumentumokból, a Bélnek elküldött adatokból kirajzolódik Bél segítőinek, a munkában való részvevőknek a köre, vagyis világossá válik, hogy Bél milyen anyagból dolgozott, illetve kiket tudott megnyerni magának a munkához.³

3.) Az iratokat ellenőrző két hatóság, vagyis a magyar udvari kancellária, illetve (a magyar királyi helytartótanácsra keresztül) a vármegyei közgyűlések leveleiből, a kéziratokon elvégzett javításából megismerhető a hivatalos szervek és a vármegyei nemesség viszonya Bél munkájához, amely segít megérteni a mű korabeli fogadtatását, és bizonyos értelemben a *Notitia* kudarcának, a munka megfeneklésének az okait (ezzel alább bővebben is foglalkozunk).

4.) Nem érdektelen a Bélnek küldött iratok, adatgyűjtések tartalmi vizsgálata, ugyanis Bél azokat sokszor csak részben, vagy egyáltalán nem használta fel munkájához, így azok önmagukban is forrásértékűek. Emellett ezek a küldemények gazdagíthatják ismereteinket azok szerzőivel kapcsolatban – akik sok esetben egyébként is számon tartott értelmiségiek, litterátusok. Ilyen pl. a Bélnek Sáros vármegye leírásánál is segítséget nyújtó Dobai Székely Sámuel,⁴ akinek tudományos munkásságát nem kis részben éppen a Bél-féle vármegyeleírásokhoz írt adalékai jelentik.⁵

5.) Végül meg kell említeni, milyen új eredményekkel járhat egy ilyen mélységű vizsgálat, ha az összes vármegyeleírás esetében megtörténik. Ezzel ugyanis lehetővé válhat a *Notitia* teljes „mérlegének” az elkészítése, vagyis, hogy mi az egyáltalán, ami kéziratban fennmaradt, és Bél meddig jutott azokkal a leírásokkal, amelyek nem jelentek meg; tanulmányozható a teljes *Notitia* keletkezéstörténete, emellett összeállítható Bél segítőinek teljes listája, és távolabbi célokként a *Notitia* általános jellemzői is vizsgálhatók.

³ Az adatközlők fontosságára a kutatás már korán felfigyelt. A kéziratban maradt művek, valamint egyéb dokumentumok (levelezés stb.) alapján többet felsorol közülük HAAN Lajos (l. HAAN 1879 40.), illetve SZELESTEI N. László (SZELESTEI 1989 62–76., különösen 70–71.). Szintén hosszabban ír Bél munkatársairól WELLMANN Imre (WELLMANN 1984 16–19.).

⁴ Legújabbban róla: SZELESTEI N. László: Dobai Székely Sámuel. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk.: Kőszeghy Péter. II. köt. Bp. 2004. 212.

⁵ Dobai Székely Sámuel Bélnek nyújtott segítségére l. SZELESTEI 1989 70., 86–87.

3.

Az alábbiakban vizsgálatunk módszereit szeretnénk egy vármegyeleírás szemléltetni.⁶ Példaként Sáros vármegye (kéziratban maradt) leírására esett a választásunk.⁷ Ennek egyik oka, hogy a vármegyeleírással a magyar (és a szlovák) kutatás még egyáltalán nem foglalkozott, következésképpen még nincsen magyar fordítása sem, tehát egy ilyen analízis többszörösen is hasznos – akár ösztönző is – lehet. Emellett Sáros vármegye leírásának keletkezéstörténete magán hordozza azoknak a jellemzőknek, közös vonásoknak a többségét, amelyek általában jellemezték a *Notitia* munkálatait.

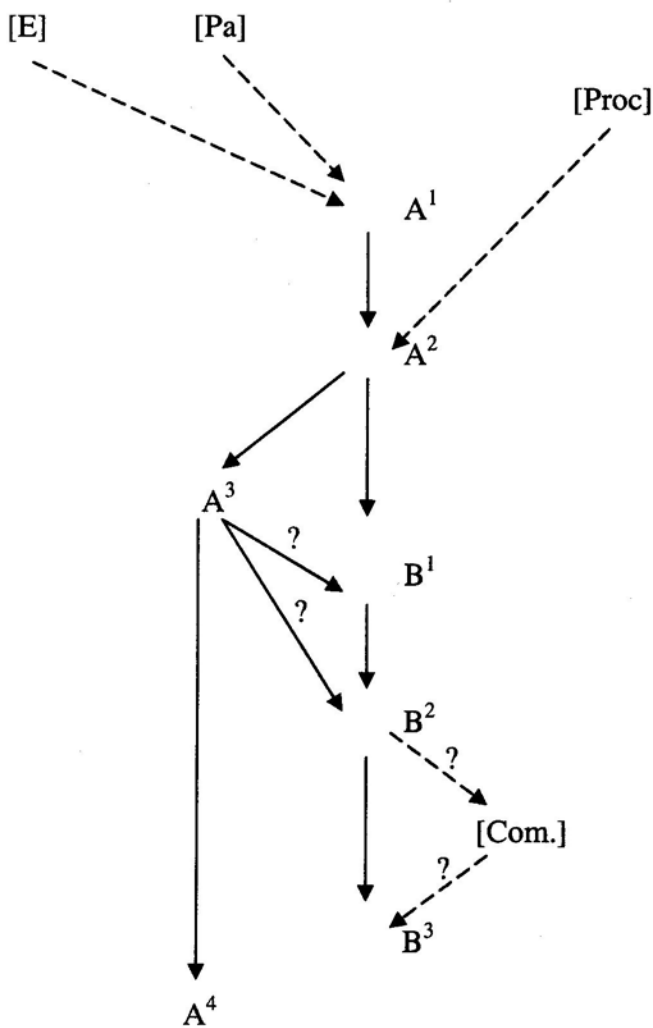
4.

A vizsgálatunk elején vármegyeleírás kéziratos példányainak családfáját közöljük, amelyben feltüntetjük az ahhoz kapcsolódó iratokat is (adatközlők küldeményei, levelek Bélnek stb.). Emellett jelöljük azt is, ha az adott kéziraton valamilyen recenziót (vármegyeit vagy kancelláriait) hajtottak végre. Így a „családfa” nem a hagyományos értelemben vett stemma, inkább egyfajta „folyamatábra”.

Az **A** és **B** betűkkel a vármegyeleírás két példányát jelöltük. A felső indexek a szöveg állapotát jelölik (javítás nélküli szöveg, illetve különböző javítások által létrejött szövegállapotok). A szögletes zárójellel bezárt rövidítések Bélnek küldött, a vármegyére vonatkozó jegyzeteket, írásokat jelölnek, amelyeket fentebb is említettünk (l. alább). A vármegyei ellenőrzést a **[Com]** jellel jelöltük. A folyamatos vonal a vármegyeleírás példányai közötti viszonyt, míg a szaggatott vonal a példányok és egyéb tényezők (adatgyűjtés, recenzió) közötti viszonyt jelöli.

⁶ Hasonló, bár a jelenlegitől néhány ponton eltérő és kevésbé kidolgozott vizsgálatot készítettünk Sopron vármegye leírásáról. L. TÓTH 2001. Még l. TÓTH 2006.

⁷ A vármegyéről mindaddig a legteljesebb, bár meglehetősen elavult és szerkezetében elég zavaros monográfia: TÓTH Sándor: Sáros vármegye monográfiája. I–III. Bp. 1909–1912. További tanulmányok a vármegye 18. századi történetéről: ADAM, Ján: Jobbágyköltözés Sáros megyéből Zemplén megyébe a 18. század első felében. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 39 (2000) 529–534.; UDVARI István: Sáros vármegye jobbágynépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. In: Honismeret 21 (1993) 1. sz. 53–58.; UŐ: Mária Terézia korabeli Sáros vármegyei szlovák nyelvű paraszti bevallások lengyel vonatkozásairól. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 27 (1991) 21–25.

5.

Az alábbiakban a kéziratok egyedi vizsgálatát végezzük el. Itt az egyes sorok, számok jelentése a következő:

1. A kézirat levéltári jelzete.
2. A kézirat címe.
3. Fizikai jellemzők.
4. A kézirat tartalma.
5. A kézirat készítője; a kéziratnak a munkafolyamatban betöltött szerepe (mi alapján, illetve kinek készült); a benne levő javítások, kiegészítések vizsgálata.
6. A kézirat datálása.

[E]

1: Hist. I. kkkk/15. 526–563.

2: **Expectatio [! Explicatio?] Comitatus Sarosiensis.**

3: 38 pp. 210x165 mm.

4: Sáros vármegye leírása ismeretlen szerzőtől, Bél Mátyás elvei szerint.

5: Ismeretlen kéz írása. Feltehetően Bél valamely munkatársa (diákja) állította össze Bél kérésére és útmutatása alapján. Erre utal a tematika (természetföldrajz, családok, városok, fal-

vak), s természetesen az a tény, hogy Bél Mátyás kéziratos hagyatékában maradt fenn. De a szöveg függeléke is egyértelműen erre enged következtetni, az ugyanis a Sáros vármegyei lakosok „szokásait” ismerteti (*Appendix de incolarum moribus*, pp. 554–563.), amely Bél leírásaiban is állandó elem.⁸ Úgy tűnik, Bél csak igen kis mértékben merített e szövegből, mert csak általánosabb egyezések fedezhetők fel e szöveg és a későbbi leírás (A) között.

6: A szerző említést tesz az 1715-ös tarcai árvízről,⁹ de ennél a kézirat bizonyosan későbbi; az 1720-as évek elején keletkezhetett.

[Pa]

1: Hist. I. kkkk/15. pp. 564–574.

2: **Comitatus Sarosiensis.**

3: 11 pp. [csonka] 210x165 mm.

4: Sáros vármegye leírása, Parschitius Kristóf (1643 k.–1713) selmecbányai iskolamester *Comitatus Regni Hungariae...* c. kéziratos művéből kimásolva. Maga a Parschitius-mű az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében, Bél Mátyás kéziratos hagyatékában található (jelzete: Hist. II. a). A vonatkozó részt, vagyis Sáros vármegye Parschitius által készített leírását l. uo. pp. 278–286. Az itt tárgyalt kimásolt rész csonka.

5: Ismeretlen kéz által készített másolat. Tudunk arról, hogy Bél 1718 folyamán megvásárolta a „lipcsei (városi) tanácstól” a hányatott sorsú evangélikus lelkész, Parschitius Kristóf országleíró művének kézirátát.¹⁰ Mint említettük, ez a kézirat megtalálható Bél kéziratos hagyatékában, így az is megállapítható, hogy a szerző gyakran használta, javította, széljegyzetelte, illetve a Parschitius által írt egyes vármegyeleírásokat többször külön is kimásoltatta s másokkal ellenőriztette.¹¹ Ez történhetett ebben az esetben is. Egyébként nehezen bizonyítható, hogy Bél felhasználta Sáros vármegye leírásánál Parschitius szövegét, bár a nyilvánvaló egyezések miatt – amelyek azonban túlságosan általánosak – ez nem zárható ki.

6: 1718 után (l. fent).

[Proc]

1: Hist. I. kkkk/15. pp. 575–601.

2: **In processu Tahyano praedia sunt...**

3: 17 pp. 195x82 mm.

4: Adatok Sáros vármegye járásainak településeiről (pp. 575–578.), Sáros vármegye nemes családjairól (pp. 579–590.); valamint al- és főispánjairól (pp. 591–601.). Az utóbbi címe: *Series Vice-Comitum in Inclyto Comitatu de Saáros. Anno 1726.*¹²

5: Egy kéz által készített piszkozat. Szelestei N. László szerint a megjegyzések készítője Dobai Székely Sámuel, Bél szorgalmas segítőtársa.¹³ Feltevése helytálló, mivel a kézírás nagy valószínűséggel azonos Dobai Székelyével, aki egyébként máskor is összeállított fő- és alis-

⁸ L. A vármegyeleírásokban az általános rész politikai tagozatában szokott írni Bél a lakosok szokásairól, életmódjáról. Ez így van Sáros vármegye leírásában is (tehát a Bél által írt szövegben). A leírásról készített ismertetésünket l. Függelék I.

⁹ [E] p. 550.

¹⁰ Krmann Dániel evangélikus lelkész közölte egy ismerősével 1718. dec. 6-án írt levelében, hogy Bél írt neki, és értesítette őt az eredetileg Lipcsében őrzött kézirat megvásárlásáról. Vö. *Bél lev.* nr. 42. (tévesen „1720 ősze” „1718 ősze” helyett. A levél háttéréről l. a hozzá tartozó jegyzetet. Uo. p. 585.)

¹¹ Így pl. 1718. július 12-én elküldte Ráday Pálnak az egész Parschitius-kéziratot (*Bél lev.* nr. 38.), majd ugyanezen év nov. 25-én Bihar és Szabolcs vármegyéről a Parschitius-mű vonatkozó részeit (nyilván ugyanígy kimásolva) Rádayn keresztül Komáromy alispánnak (?), ellenőrzés, átnézés végett (*Bél lev.* nr. 45.). Emellett ugyanez az ismeretlen kéz több más vármegye leírását is kimásolta Parschitius kéziratából, nyilván szintén ellenőriztetés céljából. L. Zólyom vármegye Parschitius-féle leírásának másolatát a Bél-hagyatékban (jelzete: EFK Hist. I. kkkk/34 pp. 392–418.).

¹² L. [Proc] p. 591. A főispánok felsorolásának, amely a 601. oldalon van, nincs külön címe.

¹³ L. SZELESTEI 1984 nr. 276.

okról listákat Bélnek, így pl. 1731. december 13-án.¹⁴ Ráadásul 1731-es levelében szintén fel sárosi alispánokat, de csak hetet; feltehetőleg kiegészítette a korábban elkészített listát, ugyanis a levélben csak olyanokat sorol fel, amelyek az itt tárgyalt listán nem, vagy az adott évben nem szerepelnek.¹⁵

Ahogy az a fő- és alispánok listájának címéből kitetszik, a lista készítését 1726-ban kezdte el, de 1727-ig sorolja fel az alispánokat (p. 598.). Eszerint a kézirat 1726–1727-ben készült.

A

1: EFK Hist. I. ss.

2: *Commentatio in Inclutum Comitatum Sarosiensem.*

3: 97 pp. 335x215 mm.

4: Sáros vármegye leírása.

5: Feltehetően tisztázat, Bél Mátyás és más kezek javításaival, kiegészítéseivel. A tisztázat készítőjeként – duktusa alapján – szóba jöhet Matolai János, aki Bél állandó munkatársa volt a *Notitia* készítésénél. A szövegben több, később betoldott levél látható. Ilyen a Péchy családról írt szöveg (pp. 59–60.), a makovicai uradalomról írt megjegyzések (pp. 73–74.), valamint a szöveg végén egy bizonytalan rendeltetésű és eredetű töredék, amelynek készítője felhasználta az előbb említett küldeményben [Proc] található fő- és alispán-listát, valamint a nemesi családok felsorolását is (pp. 88–97.). Emellett röviden ír a makovicai uradalomról, illetve annak uráról, Szirmay Tamásról, illetve a neki címzett oklevélről is. A töredéket Bél egyik gyakori másolója készítette; az is lehet, sőt valószínű, hogy a jegyzetek [Proc], ill. az arra épülő szövegtöredék készítője egyazon személy, vagyis Dobai Székely Sámuel. Fontos megjegyezni emellett, hogy a töredék legalább 15 fejezetből állt, ugyanis a 89. oldalon a 15. fejezet kezdődik el. Nem valószínű azonban, hogy a vármegyeleírás egyik (kései) példányának a töredéke (s annak valamelyik részében a 15. fejezet) lenne, ugyanis a meglévő példányok alapján e töredék-részlet sehova sem illeszthető be. Inkább egy (letisztázott) küldemény lehetett Bél számára, aki az értékesebb részt (a fő- és alispánok listáját) kiemelte belőle és későbbi felhasználás végett a szöveg végére helyezte.¹⁶ Emellett részben már az A kéziratban is felhasználta a benne írtakat Makovica váránál.¹⁷

Bél (pp. 1–3. etc.) és egy ismeretlen kéz (pp. 84–86.) javításai (A²) bekerültek a soron következő kézirat (B) alapszövegébe.¹⁸ Egy másik ismeretlen kéz kiegészítései (l. pp. 7., 8., 11–13., 15., 16. etc.) Sáros vármegyei birtokosra utalnak, legalábbis ezt mutatja helyismerete s a vármegyei nemesi családokról szóló hosszú kiegészítései (pp. 20–25.). A javításokkal kiegészített szövegállapotot jelöltük A³ jellel. A B másolója részben betoldott lapokon másolta be ezeket,¹⁹ részben viszont, amennyiben helyesen azonosítjuk az egyes duktusokat, azonnal beírta őket a kéziratba.²⁰ Ezt kétféleképpen lehet magyarázni: az A³ kiegészítései, javításai ak-

¹⁴ BÉL 1993 nr. 432.

¹⁵ Uo. p. 245., ill. [Proc.] 591–601., különösen 592–595.

¹⁶ Bél a lista végén egyébként annak folytatására szólította fel – nyilván a szöveg átnézőit: „Continuentur” L. A p. 95. Az alispánok listája egyébként csak 1727-ig tart, később írtak hozzá 1736-ig más kézzel újabb neveket: ez is bizonyítja, hogy nem valamilyen kései kéziratról van szó.

¹⁷ A töredék készítője így ír: „Dominium Makovicza in florenti statu constitutum Oppida Zboro et Kurima; insuper centum Possessiones seu Villas ab Arce Makovicza dependentes numerabat, quarum plurium hodie nec vestigia supersunt, solis praediorum nominibus superexistentibus.” L. A p. 89. Bél ezt így fogalmazza át: „Cum in flore fuisset [sc. Dominium Makovicza], possidebat oppida duo, pagos centum, quorum tamen ne vestigia quidem amplius notari possunt.” A p. 75.

¹⁸ L. A p. 1., B p. 1.

¹⁹ L. pl. a 7. lapon olvasható megjegyzését („ad rudera arcis Kőszegh...”), amelyet a másoló a B szövegben egy utólag behelyezett üres lapra írt át (B p. 18.).

²⁰ Feltehetően szintén az A³ betűvel jelölt javító jegyezte meg egy helyen, hogy a Delna folyó a Kakasfalvi hegyekből ered, amelyet a margón beszúrásjellel és mellette a „Kakasfalvensibus” szóval jelölt. L. A p. 8. A B készítője ezt a megjegyzést főszövegben átvette: „Delna praecipiti cursu defertur e montibus Kakasfalvensibus fonte triplici...” B p. 22.

kor kerülhettek be az A kéziratba, amikor a B kézirat már elkészült. Utólag kellett pótolni (de ennek ellentmondanak azok az A³ bejegyzések, amelyek a főszövegben vannak); a másik magyarázat viszont az, hogy a másoló az egyértelműen észlelhető javításokat beleírta a szövegbe, míg a hosszabb betoldásokat külön oldalra írt, ahhoz kellett volna nyúlnia az eredeti műbe.

Végül egy harmadik idegen kéz is kiegészítéseket írt a szövegbe (ezt jelöljük B³ jellel). Ezek is jó helyismeretre vallanak, de még fontosabb, hogy igen későiek, mivel az egyik jegyzet arra mutat, hogy 1738 után készültek.²¹ Ezek a kiegészítések nem kerültek be a B szövegbe, utólagos pótlás formájában sem.

6: Címlapon: „A. D. MDCCXXXII. mense Junio.” Eszerint az alapszöveg 1732 júniusában készült; Bél javításai ezek után, az egyik idegen kéz javításai szintén később, az 1730-as években, a másiké pedig 1738 után.

B

1: EFK Hist. I. tt.

2: Comitatus Sarosiensis.

3: 187 pp. (minden második levél üres, gyakran újabb bekötött üres levelek) 335x215 mm.

4: Sáros vármegye leírása.

5: Tisztázat, további javításokkal. Mint említettük, az A kézirat alapján készült, tartalmazza annak utólagos, Bél és egy ismeretlen személy által eszközölt javításait, kiegészítéseit (A²), de egy másik kéz javításait (A³) részben külön lapokon írta bele a másoló (B²). Van emellett egy idegen kézzel írt, nagyobb terjedelmű pótlás az 52. lap margóján, illetve néhány kisebb javítás, módosítás (pp. 7., 10., 18., 56., 60., 105., 130.). Ez utóbbi javításokkal kiegészült szövegállapotot jelöltük B³ jellel.

Bél 1736. aug. 13-án küldte el Sáros vármegye leírását a Helytartótanácsnak, hogy a hivatal továbbküldje azt ellenőrzésre a vármegyének.²² A vármegye (a családfán: [Com]) 1737. febr. 5-én küldte vissza a leírást. A mellékelt levélben (szövegét l. Függelék II.) azt írja, hogy a leírást, mivel birtokviszonyokról van szó benne, ellenőrizni kellene a birtokosoknál lévő okiratokkal, ez ellen azonban a birtokosok tiltakoznak. Ezért a leírást javítás nélkül visszaküldi; mint írja, egyetlen megjegyzés van a lapszélre írva, de azt egy magánember írta.²³

Feltehető, hogy az itt tárgyalt B példány volt a vármegyének küldött változat. Ezt igazolja kora – az A iratnál későbbi, tehát 1732 júniusa utáni –, valamint az, hogy nyilvánvalóan recenziora szánták, hiszen akkurátus, szép kézírással készült. Szintén e mellett szól, hogy az egyetlen jelentősebb javítás benne a mondott kiegészítés az 52. lap margóján – valószínűleg erre utalt a vármegye is levelében. Végül megemlítenéd még, hogy nincs nála későbbi példány Bél kéziratos hagyatékában.

6: Amennyiben feltételezésünk helyes, a kézirat a vármegyének való elküldés (1736. aug. 13.) előtt készült, de 1732 júniusa, vagyis az A kézirat elkészülte után. A benne levő javítások ennél későbbiek.

6.

Amikor a Sáros vármegye leírásának a keletkezéstörténetét akarjuk összeállítani, elsőként a Bél rendelkezésére álló kútfőket, adatgyűjtéseket kell megvizsgáljunk. Minden bizonnyal Bél (sárosi) diákja – vagy volt diákja, ismerőse – készítette azt a rövid leírást a vármegyéről, amely a tudós kéziratos hagyatékában megtalálható ([E]). Ezt egyértelműen Bél kérésére írta, hiszen a leírás a tudós szempontjai, tagolása szerint lett összeállítva. A jelenség nem egyedi.

²¹ Girált falunál a következő betoldást írja: „[castellum] anno 1619 positum per Stephanum Semsey. Aliud castellum longe elegantius posuit anno 1738 Thomas Szirmay quod et amplum et cultum et amoenum.” B p. 85.

²² L. BÉL 1993 nr. 628.

²³ L. Függelék II. A levélre még l. a tanulmány 8. fejezetét.

Hogy csak egy példát említsünk, Nyitra vármegye leírásának kéziratot anyagában szintén fennmaradt két hasonló terjedelmű és színvonalú szöveg, amelyek nyilvánvalóan ugyancsak Bél maghagyására készültek (ezeket Bél személyesen is javította, bővítette).²⁴ E kezdetleges leírások tehát – ha feltételezésünk helyes – jól példázzák Bél egyik adatgyűjtési módszerét, vagyis az adott vármegyéből származó diákok, ismerősök bevonását a munkába.

Bél emellett valószínűleg felhasználta – vagy legalábbis fel kívánta használni – Parschitius Kristófnak, bizonyos tekintetben elődjének a kéziratot országleíró művét, amelyből Sáros vármegye leírását kimásoltatta ([Pa]). Az evangélikus értelmiségi családból származó, egy ideig a beszercebányai evangélikus iskolát is vezető Parschitius Kristóf életéről, illetve művéről Zombori István igen alapos ismertetést írt a Bélről szóló tanulmányában, ahol hangsúlyozza, hogy Parschitius erős hatással volt Bélnek a *Notitiát* illető korai elképzeléseire.²⁵ Tény, hogy kezdetben adhatott bizonyos ösztönzést és egyfajta kiindulópontot is Bélnek Parschitius műve, a *Comitatus Regni Hungariae* – ezt mutatja az is, hogy, mint fentebb írtuk (l. [Pa]), egyes részeit másokkal ellenőriztette, mintha arra, vagy inkább annak adataira akarná építeni a saját művét. Bél azonban eleve csalódott volt a megszerzett Parschitius-kézirattal kapcsolatban: Ráday Pálhoz írt levelében azt írja, hogy többet remélt tőle.²⁶ Ő sokkal nagyobb terveket dédelgetett s vállalkozása hamar túl is nőtt – és nem csak mennyiségben – Parschitius munkáján. Utalhatunk itt az 1723-as *Prodromus*-ra, a *Notitia* „előfutárára”, amelyben Bél közölte műve tervét és szemelvényeket is elhelyezett benne, köztük Szepes vármegye leírását, amely 56 sűrűn szedett oldal,²⁷ míg Parschitius vármegyeleírásai csupán néhány oldalasak. Emellett azt is látni kell, hogy Szepes leírásában, és a későbbi leírásokban a vizsgálat szempontjai sokkal árnyaltabbak és összetettebbek, mint a *Comitatus Regni Hungariae* esetében – ilyen új szempontok például a vármegyében élő népek, nemzetiségek nyelvjárásának, szokásainak, életmódjának vizsgálata. Szepes leírásának már a szerkezete is a későbbi darabokat idézi, vagyis általános és különleges részre, az általános részben természet-földrajzi és politikai tagozatra stb. oszlik, míg a *Comitatus Regni Hungariae* leírásaiban egyáltalán nincs ilyen alosztás. Bél „igényeihez”, sokrétű érdeklődéséhez képest tehát Parschitius munkája hamar eltörpült – a pozsonyi tudósnak, hogy kitűzött célját elérje, új adatgyűjtéseket kellett végeznie, illetve a „terepen” végeztetnie. Ezért történhetett meg jelen esetben is, hogy Bél korán elvetette Sáros vármegye Parschitius-féle leírásának a használatát: ezt bizonyítja, hogy nem lehet érdemi kapcsolatot, átvételt felfedezni a két szöveg között.

Az egyetlen biztosan beazonosítható segítő társ a leírás készítése idején Eperjesen tanító Dobai Székely Sámuel, aki terjedelmes jegyzetet állított össze a vármegye nemes családjairól, illetve al- és főispánjairól ([Proc]), és nagyon valószínű, hogy az A kéziratban fennmaradt töredéket is ő készítette, amely részben a mondott jegyzetre támaszkodik. Mint említettük, e töredékben egy fejezet a „§. XV.” jelzéssel indul, vagyis a csonkán ránk maradt szöveg legalább ennyi fejezetből állt. Eszerint Dobai Székely egy igen hosszú leírást készíthetett a vármegyéről (amennyiben ő a töredék szerzője), amelyet aztán Bél felhasznált és részben beépített a leírásába (l. A). Megjegyzendő, hogy Dobai Székely ilyen nagy mértékű segítségére máshol is van példa: 1732-ben egy levelében ő maga írja Bélnek, hogy a tudós számára már 12 „árkust” teleírt Zemplén vármegyéről.²⁸

A fentiekben nem ejtettünk szót – mivel nem került felhasználásra – két másik kéziratról, amelyek közül az egyik egy II. Mátyás által Sáros vármegye számára kibocsátott oklevél másolata, a másik pedig Sáros vármegye, ill. a makovici uradalom falvainak felsorolását tartal-

²⁴ L. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Hist. I. qq.

²⁵ L. ZOMBORI 1984 116–118., 128–133.

²⁶ „Fateor, plura me ex Manuscripto hocce speravisse, interim ne sic quidem me poenitet factarum eius causa impensarum, in primis, si Perillustris Dignitas Vestra dignata fuerit, symbolum suum conferre, atque ut idem faciant alii, hortatu suo, efficere.” L. BÉL 1718. júl. 12-én írt levelét Ráday Pálhoz. In: BÉL 1993 nr. 38. Még l. SZELESTEI 1989 65.

²⁷ L. Matthias Belius: Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae 1723. 69–124.

²⁸ L. Dobai Székely Sámuel levelét BÉL Mátyásnak. Girált, 1732. júl. 9. In: BÉL 1993 nr. 456.

mazza.²⁹ Ezek az iratok is az adatgyűjtés részei lehettek, különösen a második, amelyre azért kell nagyobb figyelmet szentelnünk, mert több más adalék is megtalálható a makovici uradalommal kapcsolatban Sáros vármegye kéziratai között. Ilyen az **A** kéziratban lévő, a makovici uradalomról írt megjegyzések (**A** pp. 73–74.), amelyeket egy idegen kéz írt, s utólag lett betoldva a kéziratba. De találunk utalást az uradalomra később, az **A** kézirathoz csatolt, fentebb említett töredékben is a 89. oldalon; ezenfelül az uradalom (részleges) birtokosáról, az 1720-tól főispán Szirmay Tamásról, illetve annak családfájáról is van egy hosszabb leírás a 95. oldal után egy betoldott levélen. Feltehető, hogy Bél személyesen a főispántól vagy környezetétől kapta ezeket az információkat. Itt megint felmerül Dobai Székely, mint adatközlő neve, aki előbb említett levele tanúsága szerint 1732 júliusában Girálton, Szirmay Tamás székhelyén tartózkodik,³⁰ 1741-ben a főispán gyalogezredébe áll be katonának, majd ő ír gyászbeszédet hozzá 1743-ban.³¹ Valószínű tehát, hogy ő volt az, aki adatokat gyűjtött a Szirmayakról, amit erősít az is, hogy – amint azt fentebb említettük – az **A** kézirathoz csatolt és valószínűleg hozzá köthető töredékben szintén bőségesen esik szó Szirmay Tamásról és a makovici uradalomról.

7.

Amint az a kéziratok vizsgálatából megállapítható, a leírás első általunk ismert kézírata 1732 júniusában készült el (**A**), amelyet aztán Bél és egy ismeretlen személy javított (**A**²), valamint látta két másik ismeretlen személy is, akik megjegyzéseiket, javításaikat a kézirat margójára írták (**A**³, **A**⁴). Bél és az ismeretlen személy által javított változatról (**A**²) készült egy újabb tisztázat, amelyben aztán az **A** kézirat másik ismeretlen lektora által készített megjegyzéseket (**A**³) részben a behelyezett üres lapokon pótolták (**B**²), részben eleve beleírták a kéziratba. Minden bizonnyal ezt a (**B**) kéziratot küldte el Bél 1736. aug. 13-án a Helytartótanácsnak, hogy az továbbítsa ellenőrzésre a vármegyének. A vármegye (a családfán: [**Com**]) 1737. február 5-én javítás nélkül visszaküldte a kéziratot, de levelében megjegyezte, hogy egy magán-személy írt megjegyzést a margóra (ez jó eséllyel megfeleltethető a **B** kézirat egyik kiegészítésének). Emellett elszórtan látható még néhány kisebb javítás is a szövegben (**B**³). Megjegyzendő, hogy a második ismeretlen személy valamikor 1738 után javította az **A** kéziratot (**A**⁴), az ő javításait azonban már nem vezették át a **B** példányba. Így a **B** példányt kell tekintenünk a hitelesebb, a szerző szándékához közelebb álló példánynak, mivel nem igazolható, hogy Bél az **A** szöveg utolsó korrektorának a javításait (**A**⁴) elfogadta.

8.

Külön kell foglalkoznunk a vármegye említett levelének tartalmával, amelyet a javítatlanul visszaküldött leírás mellé csatolt (a levél szövegét l. **Függelék II.**). Először is tudni kell, hogy Bél sokat várt a vármegyei ellenőrzéstől: a kifogások, kritikák mellett kiegészítéseket, pontosításokat is remélt.³² Ebben számított a Helytartótanács nyomására is – ezért is kérte még 1732. július 9-én írt levelében, hogy a hivatal segítsen neki a vármegyei ellenőrzés siettetésé-

²⁹ Uo. Adm. XIII. t. 1–2. Az iratokra még l. SZELESTEI 1984 nr. 119–120.

³⁰ L. a 28. jegyzet.

³¹ L. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914. (CD-ROM), Székely Sámuel (Dobai).

³² Bél abban a levélben, melynek kíséretében 1736. aug. 13-án elküldte 9 vármegye – köztük Sáros – leírását a Helytartótanácsnak a vármegyékhez való továbbítás végett, a következőképpen fogalmaz: „Novem iterum Comitatum Historiam, primis tantum lineis adumbratam, Excelso Consilio Locumtenentiali Regio, cum ea obsequentissimarum precum significatione, offerendam sustinui: uti volumina singula, ad singulos Comitatus, benignissimis cum decretis dimittere, eorumque admaturandam revisionem, emendationem, et locupletationem, clementer adurgere haud gravaretur.” L. BÉL 1993 nr. 628. Bél tehát egyrészt jelzi, hogy a leírások még kidolgozatlanok (*primis tantum lineis adumbratam*), másrészt pedig, hogy ezeknek „ellenőrzését, kijavítását és gyarapítását” várja a vármegyeiektől.

megszervezésében.³³ Reményeiben azonban csatlakoznia kellett. Volt ugyan néhány pozitív példa, de a vármegyei nemesség az esetek többségében nem tartotta szívügyének a leírásokat. Jó esetben kijelöltek egy vagy több személyt a kézirat átvizsgálására,³⁴ de e megbízott személyek általában nem siettek a munkával, így Bélnek még évek múltán is könyörögnie kellett a Helytartótanácsnak, hogy valahogy vegye rá a vármegyét munkájuk elvégzésére.³⁵ Más esetben – ahogyan itt is – a vármegyei közgyűlés elutasította az együttműködést.

A sárosiak már a levél elején némi távolságtartással és ellenérzéssel írnak Bél művéről, „vázlatosnak” (*synoptica*) nevezik azt, s megjegyzik, hogy azt Bél a neki tetsző rendben írta meg (*ordine eo quo eidem placuit digesta*), ezzel mintegy éreztetve, hogy ezzel a renddel ők nem értenek egyet, erről őket „nem kérdezték meg”. Miután rögzítik a helyzetet, vagyis annak tényét, hogy a mű kéziratát és az utasítást megkapták, kijelentik, hogy a törzsökös családok nagy száma miatt az egyébként hibás mű gyors visszaküldése nem lehetséges; ugyanis ellenőrizni kellene javaknak és a birtokjogoknak a helyzetét, és azt a kiváltságlevelek bemutatásával kellene igazolni, de erről néhányan úgy vélik, hogy sokat ártana nekik, és megtagadták (birtok)jogaik nyilvánosságra hozását. Ezért javítás nélkül visszaküldik a levelet, kérve, hogy ezt ő királyi felsége (Lotharingiai Ferenc helytartó) ne vegye engedetlenségnek. Megjegyzendő, hogy Bél jócskán adott okot a nyugtalanságra a sárosmegyeieknek, ugyanis igen sokat ír a leírás általános részében a vármegye nemes családjairól, továbbá a különleges részben a falvakat birtokosok, uradalmak szerint sorolja fel, vagyis egy teljes képet ad a vármegye földbirtokosságáról.³⁶

Nehéz kideríteni, mennyiben igaz a sárosmegyeiek vádja, miszerint Bél a birtokosokról szóló adatai hibásak, vagy legalábbis ellenőrzésre szorulnak. Alighanem valóban voltak benne e téren hibák, de még inkább arról van szó – ahogyan arra Zombori István is utal Bél *Notitiájá*ról szóló tanulmányában –,³⁷ hogy a meglehetősen kusza XVIII. századi magyar birtokviszonyok miatt (számos birtokért generációkra visszamenően pereskedtek, egykori zálogokat követeltek vissza, öröklési ügyekben vitáztak) igen nehéz volt a földbirtokosokat, birtokokat rögzíteni anélkül, hogy ezt valaki ne tartotta volna sérelmesnek, hibásnak. Így nem meglepő, hogy voltak „néhányan”, akik elutasították, hogy okleveleiket a közgyűlésnek bemutassák – nyilván ők voltak azok, akik perben álltak valamely birtokért, így nem akarták, hogy a pillanatnyi helyzetet foglalják írásba. Ezért a vármegyeiek úgy döntöttek, hogy semmilyen javítást nem írnak bele a műbe, ezzel lényegében nyilvánvalóvá téve, hogy nem ellenőrizték, s nem hagyták jóvá Bél munkáját. Emellett kijelentik, hogy Bél művét „történeti hitelesség szerint, csak a törzsökös családok sérelme nélkül lehet értelmezni” (*fide historica tantummodo citra praejudicium radicalium familiarum intelligendum*), vagyis, amennyiben értelmezésünk helyes, Bél művét, illetve a benne szereplő adatokat a korabeli családok sérelmére, kárára nem lehet felhasználni s a történeti hitelesség alapján kell megítélni.

Sáros vármegye effajta nyilatkozata jól illeszkedik a többi vármegye – jelentős részben szintén elutasító – levelének sorába. E dokumentumokra már a korábbi kutatás is felfigyelt, főként Haan Lajosnak köszönhetően, aki a vármegyék Bél leírásával kapcsolatos leveleiből többet idézett munkájában (kivéve Sáros vármegye levelét, amelyet a tanulmány végén közöltünk).³⁸ Ennek alapján mind Wellmann Imre, mind Zombori István rámutatott már arra, hogy a vármegyék általában nem jó szemmel nézték Bél vármegyeleírásait.³⁹ Így a sárosiak fenti nyilatkozatához igen hasonló Heves vármegye levelének egy részlete, amelyben azt írják, hogy

³³ A levelet l. TÓTH 2006² Függ. IV.

³⁴ Ez történt pl. Borsod vármegye 1736. október 8-i közgyűlésén, ahol Deák Ferenc egri kanonokot, rajta kívül pedig a sajlódi pálos konvent (meg nem nevezett) priorját, továbbá Máriássy („Marjásy”) Lászlót, Szathmáry Györgyöt és Szepessy Józsefet bízták meg a kézirat ellenőrzésével. L. BAZML IV 501/a 22. köt. Protocollum 1734–1741 p. 290.

³⁵ L. BÉL 1993 nr. 699, 730a.

³⁶ Minderre még l. a vármegyeleírás ismertetését a tanulmány I. függelékében.

³⁷ L. ZOMBORI 1984 138.

³⁸ L. HAAN 1879 40–46.

³⁹ L. WELLMANN 1984 20., ZOMBORI 1984 138.

amennyiben a vármegyeiek jogait Bél művének valamely része „bármily módon hátrányosan érinti” (*quoquo modo praeiudicaret*), akkor „nem mást, mint a történelmet kell rajta számon kérni” (*non aliam, quam fidei historicae rationem haberi debere*).⁴⁰ Zemplén vármegye közgyűlése sem mutatkozott hajlandónak a hozzá elküldött kézirat kijavítására, mivel Bélség magánszemélyek jogaiba ártja bele magát”, ahhoz pedig ők sem tudnak hozzáférni, és nem javíthatnak senkit eme jogok (illetve az azokat tartalmazó okiratok) bemutatására.⁴¹ Ugyancsak a birtokviszonyok, jogviszonyok túlságos taglalása miatt emelt kifogást Hont vármegye. Itt a közgyűlés azt írta a Helytartótanácsnak, hogy Bél megyéjük leírásában közli, mintha egyes nemes családok milyen jogon, milyen öröklés folytán bírnak valamely uradalmon, márpedig a különböző magánszemélyek jogai nem ismertek a vármegye közössége előtt, így azt ők megerősíteni nem tudják, s szerintük elég, ha a műben csak az aktuális birtokost tüntetik fel, „nehogy valamiféle módon valaki sérelmet szenvedjen” (*ne quodammodo aliam praeiudicaretur*).⁴² Végül további párhuzamként lehet még felhozni Sopron vármegye közgyűlésének reakcióját vármegyéjük Bél-féle leírására. Eszerint a soproniak, ha tehetnék, megakadályoznák a mű kiadását, de mivel ez nem áll módjukban, elvégezték az ellenőrzést, de óvást emelnek arra nézvést, hogy a művet „nehogy valaha is, bármilyen ügyben, bizonyítékul fel lehessen használni, e vármegye sérelmére és kárára” (*ne idem aliquando, in quocunque tandem casu, pro argumento, in praejudicium, et damnum huius Comitatus assummi (!) valeat*).⁴³ Amint látható, szinte mindegyik levélben visszatérő elem a *praeiudicium*, az esetleges „sérelem”, „hátrány” emlegetése, amit a birtokosok, birtokok Bél általi hibás rögzítése okozhat a vármegyeiek szerint.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a vármegyei vizsgálat – s ezzel lényegében Bél egész vállalkozása – részben azért futott zátonyra, mert Bél megpróbálta rögzíteni a megyei birtokviszonyokat. Ez ugyanis a vármegyei nemesség jelentős hányadában elutasítást keltett, s mint ahogy azt a fentiekben láttuk, meglepően egybecsengő szavakkal fejezték ki nemtetszésüket a Helytartótanács felé. Motivációik elég nyilvánvalóak: nem akarták, hogy nemesi birtokjogaik sérüljenek, illetve birtokjogi perekben hátrányt szenvedjenek azáltal, hogy valaki nyilvántartást készít a vármegyei települések aktuális birtokosairól, amely nyilvántartás majd nyomtatásban is megjelenik – ráadásul, ha ez a „valaki” evangélikus (a katolikus vármegyék vallási kérdésekben is kifogásolták Bél művét),⁴⁴ nem nemesi származású és az udvar is támogatja. Így a leírások vármegyei ellenőrzésének sok esetben 2-3 éven át történő szabotálása – vagy, amint Sáros, Heves és Zemplén vármegyénél láttuk, az ellenőrzés és a jóváhagyás visszautasítása – miatt Bél Mátyásnak egyrészt fel kellett adnia azt a reményét, hogy a sokszor még valóban hézagos, javításra, kiegészítésre szoruló leírások véglegesítésénél a vármegyékben

⁴⁰ „Hinc praemissis ex defectibus aliisque quam plurimis sive respectu religionis r.catholicae totiusque universitatis adeoque comitatum nostrorum unitorum, seu privati iuris Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et nobilium iuribus, in quantum historicae haecce descriptio in eius generalibus vel specialibus partibus eiusdemque membris et sectionibus ac paragraphis quoquo modo praeiudicaret, non aliam, quam fidei historicae rationem haberi debere. Unde per nos, authentiaque nostra minus roborari posse, Regia Serenitas Vestra Excelsumque R. H. L. Consilium perspectum habere dignabitur.” L. Heves vármegye levelét a Helytartótanácsnak. (Eger?), 1736. nov. 16. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. ff. 25–26. (idézett rész: f. 25v). A levelet részben közli HAAN 1879 45–46.

⁴¹ „...ingenue fateri debemus; quod cum idem scriptor, in privatorum iura semet immitteret, quorum omnium exactam notitiam non haberemus, sed neque ad productionem eiusmodi iurium, ut abinde ad notitiam substratae materiae deveniri valeat, quempiam stringere in nostra autoritate positum non esset, opus illud citra complures errores ad rectam censuram minus assumi posse praevideamus.” L. Zemplén vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Sárospatak, 1737. márc. 14. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 40.

⁴² L. Hont vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Vámosmikola, 1736. jún. 7. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 50. A levélből a vármegye megjegyzéseit közli HAAN 1879 44.

⁴³ L. Sopron vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Nemeskér, 1738. márc. 31. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 27. A levelet részben közli HAAN 1879 42–43. A levélre még l. TÓTH 2001 250–251. ill. UÓ 2006 241–242.

⁴⁴ Így tett Heves vármegye is. L. Heves vármegye levelét a Helytartótanácsnak. A levélre l. a 40. jegyzetet.

önzetlen segítőkre talál (ez csak néhány vármegyéről mondható el),⁴⁵ másrészt pedig azt is tapasztalnia kellett, hogy „kifutott az időből”. Valójában már az 1730-as évek második fele sem volt kedvező a hatóságok bevonására a *Notitia* munkálataiba, mert a Habsburg Birodalom 1736-tól bekapcsolódott az orosz-török háborúba, ami a Helytartótanácsnak, a vármegyéknek is elég munkát adott (rendkívüli beszolgáltatások, sorozások stb.). Később az uralkodóváltás (1740) és a Habsburg Birodalom létét fenyegető osztrák örökösödési háború még kevésbé tette lehetővé a munka előrehaladását, a hatóságok együttműködését. Végül – bár erre nincs bizonyítékunk – talán azért is okolható a vármegyék elutasító magatartása a *Notitia* megakadásáért, mert Bélnek számolnia kellett azzal, hogy amennyiben a vármegyei közgyűlések kifogásai ellenére is megjelenteti a szóban forgó vármegyeleírásokat, akkor esetleg a *Notitia*val szemben kritikus megyék a nyomtatott kötetek ellen indítanak támadást, és ad absurdum még visszavonását is követelik, arra hivatkozva, hogy ezt ők annak idején nem hagyták jóvá.

Ilyenkor felmerül az a kérdés, hogy a kudarcban mennyi a szerző „felelőssége”: nem lehetett volna-e mellőzni ezt az igen kényes témát, vagyis a birtokviszonyokat a leírásokban. Az bizonyos, hogy Bélnek a vármegyeleírásokkal kapcsolatos koncepciójában benne volt az aktuális birtokosok rögzítése,⁴⁶ és általában fontos szerepet szánt a nemesi családok ismertetésének. A csapdahelyzetet talán az okozta, hogy tapasztalatunk szerint egy-egy vármegyéből gyakran csak egy-két nemesi pártfogó szolgáltatott adatokat Bélnek, akik nyilvánvalóan saját szájuk íze szerint ismertették Béllal a birtokviszonyokat.⁴⁷ Ez pedig vélhetően más birtokosok nemetszésével találkozott. De nem kétséges, hogy a vármegyei közgyűlés alapján véve is sérelmesnek tartotta azt, hogy valaki őket megkerülve, magánúton gyűjtött ilyen adatokat.

Összegzés

A fentiekben Sáros vármegye Bél Mátyás által készített leírásának, ill. a leírás keletkezéstörténetének átfogó vizsgálatára tettünk kísérletet. Ennek során részletesen bemutattuk a fennmaradt kéziratos példányokat, ill. a leírással kapcsolatos egyéb dokumentumokat (küldemények Bél számára, levelek), továbbá az egyik dokumentumot, a vármegye levelét függelékben is közöltük (l. Függelék II.). A kéziratokat sorrendbe állítottuk, egymáshoz való viszonyukat meghatároztuk. Megvizsgáltuk, kik lehettek ennél a leírásnál Bél segítői. A rövid Sáros-leírásról megállapítottuk, hogy azt valószínűleg Bél diákja vagy valamilyen sárosi ismerőse készítette a pozsonyi tudós útmutatása szerint. Emellett elemeztük Parschitius Kristóf Sáros vármegyéről készített leírásának másolatát, valószínű szerepét a leírás elkészítésében, s arra véleményre jutottunk, hogy sem ennek a szövegnek, sem általában Parschitius művének nem lehet komoly szerepet tulajdonítani a *Notitia* elkészítésében, bár az tény, hogy Bél kezdetben sokszor forgatta, javítgatta, egyfajta kiindulópontnak tekintette. Megvizsgáltuk továbbá Bél gyakori segítőtársának, Dobai Székely Sámuelnek a hozzájárulását e leírás munkálataihoz. Végül különös hangsúlyt fektettünk arra, hogy miként reagált a Sáros vármegyei közgyűlés Bél művére. Mint láttuk, ez a reakció egyértelműen negatív volt, mégpedig azért, mert hibásnak találták Bélnek a birtokviszonyokról való adatait, s ezért az egész műtől elhatárolódtak. Több

⁴⁵ HAAN Lajos a helytartótanácsi iratok alapján felsorolja azt a hét vármegyét, amelyek „készségesen” átnézték és javították a vármegyéjükéről készült Bél-féle leírást (Veszprém, Bács, Fejér, Komárom, Ung, Tolna, Somogy). L. HAAN 1879 46. A „készségről” annyit, hogy Somogy hat év múlva (!) küldte vissza a leírást, s a többiek is csupán 1-2 év múlva.

⁴⁶ Bél egy ismeretlen személynek írt „kérdőívben”, amelyben azt jegyzi le, milyen adatokra kíváncsi Hont vármegyéről, a falvaknál ezt a kérdést teszi fel: „ad quem vel quos pertineat”, s emellett kíváncsi a vármegyei uradalmakra is: „De Dominiis, quae sunt in Inclyto Comitatu, quot? quae? ad quos pertinentia?” L. Bél Mátyás: *Sciagraphia describendi Inclyti Comitatus Nagy-Hont.* (Kézirat. 1739 előtt.) Líceumi Könyvtár, Pozsony, 511. kg. 18. sz. Közli: TÓTH 2006² Függ. V.

⁴⁷ Sopron vármegye esetében pl. bizonyosan az Esterházy család volt az, amely adatokat szolgáltatott Bélnek a birtokviszonyokról. L. TÓTH 2006 257–262.

egyéb vármegyei levélből hoztunk fel példát arra, hogy számos vármegye hasonlóan vélekedett Bél munkájáról, vagyis aggódtak Bél birtokviszonyokról szóló adatai, illetve annak esetleges jogi következményei miatt. Ez a jelenség komoly szerepet játszott abban, hogy a vármegyei ellenőrzés elhúzódjon, vagy éppen elmaradjon, s ezzel Bél munkája, azaz a *Notitia* egyes részeit képező vármegyeleírások véglegesítése, a megyék általi jóváhagyása és kinyomtatása megakadjon. Úgy véljük, hogy ennek a hátráltató tényezőnek, vagyis a vármegyei közgyűlések elutasító magatartásának – amit főként a birtokviszonyok taglalása váltott ki – nagyobb hangsúlyt kell kapnia, amikor a *Notitia* nagy vállalkozásának kudarcát, illetve annak okait vizsgáljuk.

Függelék I.

A vármegyeleírás rövid ismertetése a B kézirat alapján

Általános rész – természetföldrajzi tagozat

Sáros vármegye leírása teljes és szabályos mű. Figyelemreméltó viszont rögtön a szöveg elején az általános rész „természetföldrajzi tagozatának” rendhagyó címe: *Membrum I. physico-chorologicum* („természetföldrajzi-helyrajzi tagozat”) noha egyéb leírásokban egyszerűen *Membrum physicum* áll. Egyébként a címbővítménynek nincs különösebb oka, a tematika megfelel más leírásokénak. Az első fejezet (p. 2.) a vármegye nevének **etimológiáját** és **határait** tartalmazza, a második pedig a **hegyeket és hegységeket** (pp. 2–7.),⁴⁸ szám szerint kilencet. Főként az adott hegy elhelyezkedését írja le, de egyebeket is közöl, így pl. hogy a Branyiszkói-szorosban gyakran történtek rablótámadások, különösen a „polgárháborúk” idején (p. 3.). A Kárpátok leírásánál pedig figyelmeztet: a Kárpátoknak a Lengyelországgal határos részét egészen Erdélyig „Beszkéd”-nek hívják (uo.). Érdekes és szokatlan tematikát nyújt az ezutáni fejezet (tévesen 4-es sorszámmal), ahol a **völgyeket** sorolja fel Bél (pp. 7–15.). Római számmal jelöli őket, s alattuk arab számmal azokat a völgyeket, melyek e nagyobb völgybe „torkollanak”. Így 21 völgyet vesz számba. Ezután az 5. fejezetben a vármegye kilenc **folyóját** tárgyalja (pp. 15–23.). A 6. fejezetben a **savanyúvizekkel** foglalkozik a szerző, 13 ilyen említ (pp. 23–27.). Mindegyiknél leírja a forrásvíz ízét, illetve jelzi, ha valamelyiket fürdésre is használják. Emellett az első kettőnél (eperjesi forrás avagy Borkút, ill. gonoszkúti forrás) az árukat is megadja: mint írja, az eperjesinek korsóját egy krajcárért adják el,⁴⁹ míg a gonoszkútinak három iccét egy polturáért.⁵⁰ A hetedik fejezet a vidék egészséges **levegőjéről** (p. 27.), a nyolcadik a **mezőgazdaságról**, vagyis inkább annak szűkösségéről szól (pp. 27–34.).⁵¹ Mint írja, még leginkább a len terem meg, emellett sok káposztát, konyhakerti növényt termesztenek és sok a szilvafa is. Az **állattenyésztésről** szólva (8. fejezet) Bél megjegyzi, hogy a szarvasmarha- és lótenyésztés csekély, annál több a juh, főleg a cseh fajta (p. 34.). A vadon élő állatok felsorolása után (9. fejezet, pp. 34–35.), a 10. fejezetben (p. 35.) a **halászatról** annyit ír, hogy nem sok lehetőség van rá, de érdekességként (utólagos jegyzetben a 36. oldalon) szerepel, hogy a Poprád folyóban tavasszal vannak lazacok és angolnák, melyek a Balti-tengerből jöttek. Végül a 11. fejezetben a **bányászatról** ír, melynek azonban csak a „nyomait” lehet felfedezni Bártfa és a Steinberg nevű hegy környékén. Hozzáteszi viszont, hogy aranyat is rejt a sárosi föld, mivel 1724-ben egy paraszt szántás közben talált egy aranyrögöt a hertneki birtokon (p. 35.).

Általános rész – politikai tagozat

A politikai tagozatban (pp. 37–60.) az 1. fejezet, mint mindig, a vármegye **korábbi lakóiról**, illetve **történetéről** szól (pp. 38–39.). Ebben az első fejezetben Bél nem említi a magyarokat, csak a szlávokat és németeket, s a 2. fejezetben (pp. 39–47.) is azt írja, hogy a magyarokat csak a nemesek képviselik Sárosban (p. 39.). Ezt azonban cáfolja a másoló által átvett bejegyzés, amelyet az A szöveg „lektora” írt (l. A p. 16.), és amely szerint itt igenis megtelepedtek a régi magyarok, amit számos magyar eredetű helynév bizonyít (B p. 42.). Természetesen a dolog problematikus, mert ez nem Bél, hanem az ismeretlen lektor véleménye, amelyet Bél az A

⁴⁸ Hangsúlyoznunk kell, hogy a kéziratba egy-egy levél közé üres leveleket helyeztek el – amelyekre csak ritkán írtak néhány megjegyzést –, ám a kézirat egykorú oldalszámozása ezeket is beszámolta. Ez okozza a látszólagos hiányokat is ismertetésünkben, amikor is első pillantásra oldalak maradnak ki abból, noha csak arról van szó, hogy a közbekötött üres leveleket ugrottuk át.

⁴⁹ „...distinctisque urceis, singulos numos, vel crucigeros importat [sc. fons Eperiesiensis]” B p. 23.

⁵⁰ „Venduntur autem Eperiesini ternae mediae polturis singulis.” B p. 23.

⁵¹ A 28–33. oldalak üresek, csak két kisebb megjegyzés található rajtuk!

kéziratban nem illesztett be a szövegbe, tehát nem vett át. Bél a **magyar nemesekről** egyébként azt írja, hogy nyelvük szükségképpen kevert egy kissé (p. 39.). A **szászokról**, vagyis németekről nem ír semmi érdemlegeset Bél a toposzokon kívül (szorgalom, takaros ruházat, gyerekek gondos nevelése), bár megemlíti „Ceres italát”, vagyis a sört, ami bőven van nekik (pp. 39., 46.). A **szlovákokról** (*Slavi*) már több mondanivalója van, így megjegyzi, hogy nyelvük keveredik a lengyelrel és ruténnel, s tagadhatatlan elfogultsággal dicséri szálas termetüket, szorgalmukat, munkabírásukat (p. 46.). A **ruténeknek** ismét csak a más vármegyeleírásokból (Ung, Zemplén, Máramaros) már ismert közhelyek jutnak, ezek szerint műveetlenek és sokan haramiáknak állnak közülük (pp. 46–47.). A 3. fejezetben a vármegye **nemes családai** kerülnek sorra (pp. 47–60.), amelyekről Bél sokkal többet ír, mint más vármegyeleírásokban: közli eredetüket, néha említi, mikor „virágoztak”, ám birtokaikat csak ritkán közli. A fejezet végén külön felsorolja az e vármegyében kihalt családokat is (megjegyzendő, hogy az 56–57. oldal utólag van betoldva, az A szöveg 24–25. oldalán lévő lektori pótlások alapján). A politikai tagozatot a **vármegye irányításáról** és a **főispánokról** szóló rövid fejezet zárja (p. 60.).

Különleges rész

A különleges rész elején Bél előadja, hogy a vármegye négy járásból, valamint a különálló makovikai uradalomból áll. Az utóbbi különállása nem példa nélküli: Zala vármegye esetében is ki volt emelve a járási felosztásból a muraközi uradalom.

Sárosi avagy Nyugati járás (pp. 61–117.)

A járás településeinek sorát **Bártfa** városa nyitja (pp. 61–80.). Az első fejezetben (pp. 61–65.) a város nevének eredetével, alapításának kérdésével foglalkozik: leírja az alapító, Ruman rablóvezér (mások szerint „római polgár”, vagyis *Romanus cives*, innen jönne a neve) történetét, aki jobb útra térve Romulus módjára várost hozott létre, s akinek a szobra Bél elmondása szerint a főtéren áll.⁵² A 2. fejezetben a város elhelyezkedése, épületei kerülnek sorra (pp. 65–69.). Bél a belvárosra nem sok szót veszteget, valamivel többet ír a templomról, illetve a pincéről, melyben, mint írja, még az ő korában is voltak gerendák Ruman korából. A külváros elbeszélése szerint sokkal nagyobb, mint a belváros (p. 68.). Ezután a város jogi helyzetét, vagyis a tárnoki város fogalmát járja körül, idézve Werbőczyt. A harmadik fejezetben a lakosságra tér át (69–72.), mely, mint írja, korábban teljesen német volt, most viszont szlovákok és németek lakják vegyesen. Bél szerint a németeké minden hatalom a városban, ezért jobban vigyáznak hagyományaikra, de a városi tanácsstagok fekete ruházata már a múlté. Bél említi Bártfa iskolájának hajdani hírnevét és a nyomdát, amelyek ragyogása azonban szintén elhalványult – írja. A lakosok elfoglaltságaival kapcsolatban (4. fejezet) megjegyzi, sokan tokaji borral kereskednek (Lengyelország felé), valamint a vászonszövet készítése is régóta meghonosodott a városban, sőt, a Lengyelországból hozott lenre árumegállító joguk volt, amit aztán finom gyolcsvászonná dolgoztak át, és nagy haszonnal árusították; ennek kapcsán említi a város heti- és éves vásárait (pp. 72–73.). Az 5. fejezetben már a várost ért sorscsapások, mint a városoknál állandó tematikus rész szerepel, kezdve a Zsigmond alatti lengyel háborúktól egészen Thökölyig (pp. 73–80.).

A következő város **Kisszeben** (Szeben, *Cibinium*), amelynek leírása egy szép eredetmonda elbeszéléssel kezdődik (pp. 80–88.). Bél remek stílusban adja elő a történetet, mely szerint IV. Béla még herceg korában elraboltatta Gergely és Bodó nevű szolgálóival Tarkőről a Tarczay család szépséges lányát, Szabinát, majd a találkozás helyén várost emeltetett s feleségéről

⁵² Kérdés, hogy ez a legendás személy azonosítható-e azzal a római (!) származású, és Károly Róbert kíséretébe tartozó Lőrincsel, aki a várost a 14. sz. elején – a király jóváhagyásával – megalapította, s egy 1320-ban kelt, Bártfa számára kiállított kiváltságlevélben ő és családja különleges kiváltságokat kapott a városban. Vö. TÓTH 1909–1912. III. 337–338.

vezette el (Szabina – Szeben); továbbá a két szolgának adott falvakból lett a Kisszeben melletti Bodonlaka és Gergelylaka.⁵³ A második fejezetben Bél a város korabeli állapotát, „alkalmosságait” írja le (pp. 88–89.): röviden szemlélteti annak fekvését, épületeit és lakosságát. Az utóbbiakról azt írja, hogy a polgárok eredetileg németek voltak, de most már a szlovákoknak nem többen vannak.⁵⁴ Mint megjegyzi, a város földjén gazdagon terem az alma, szilva, de sáfránnyal is próbálkoztak, sikertelenül. Végül a 3–4. fejezetben a várost ért sorscsapásokra, vagyis a Szebent sújtó háborús eseményekre tér ki a szerző (pp. 89–100.). Főként Istvánffy használja, de a Thököly-felkelés alatti eseményekről részletesebb információi is vannak, így Thököly egyik vezérének, Szalánczynak a városban tartott 1682-es kényszersorozásáról és a város későbbi császári ostromáról (p. 97.).

A két szabad királyi város leírása után **Sáros** mezőváros rövidke bemutatása következik (p. 100.). Bél sajnos nem tud semmi lényegeset mondani a településről, kivéve azt, hogy II. Rákóczi Ferenc, Sáros egykori birtokosa megengedte a posztókészítőknek, hogy egy teljesen új utcát hozzanak létre mesterségük gyakorlása céljából.

Ezt követően Bél a **várakat** veszi sorra, közülük elsőként **Sáros várát** (pp. 100–104.). Közöl egy legendás történetet, mely szerint 13 vármegye költségén épült volna az erősség, s ezért van 13 bástyája. Bél ezután a történetíróknál felbukkanó említéseket veszi sorra és szerkeszti egybe, majd megjegyzi, hogy a várat már 1680-ban lerombolták. Bél emellett a szintén romokban heverő **Bodóvárról** és **Újvárról**⁵⁵ ír, IV. Béla király Kisszebennél említett két legendás szolgáját, Bodót és Gergelyt említve első birtokosokként (p. 105.).

Bél **36 falvat** sorol fel ebben a járásban, birtokosok, birtokok szerint felosztva (pp. 105–117.). Ezek a következők: a sárosi birtok (7), Kisszeben (Szeben) birtoka (3), Semsey család (3), Pétsy család (5), Hertneky család (3), Kapy család (4), Bártfa város birtoka (4), Bornemissza család birtoka (4), Usz család (2), Gombos család (2). A falvak leírása nem túl részletező, de Bél legtöbbször említi a falu lakosságának nemzetiségét is. A Hertnekyek birtokánál Bél ezt a megjegyzést teszi: „Videantur reliqui vici in notitia” (p. 116.). Itt a „notitia” alatt feltehetőleg azt a jegyzéket kell érteni, amely az a A kézirat 88. oldalán kezdődik, s ahol a Bél által felsorolt 3 falun kívül még 6 található, mint a Hertnekyek birtoka.

Északi járás (pp. 117–137.)

Bél rövid bevezetője szerint a járásnak nyugatról a Szepesség, északról Lengyelország a szomszédja (p. 117.). Mezővárosai közül Bél elsőként **Héthárssal** foglalkozik, ahol megemlíti a város vásárnapjait, valamint, hogy lakosai főként németek, akik földesuraiknak adóval váltják ki a robotmunkát, és saját bírójuk van (p. 120.). **Berzevice** lakosait szlovákoknak mondja, akik gyenge minőségű termőföldjük miatt kézművességgel, kereskedelemmel foglalkoznak (pp. 120–121.). **Palocsáról** azt írja, hogy már falunak is alig mondható, lakosai pedig szlovákok, akiknek nyelvezete durva (p. 121.).

A járás **várainak** sorát **Palocsa** nyitja meg, amelynek Bél jobb híján a birtokosait sorolja fel (p. 121.). **Tarkóvel** kapcsolatban Bethlen Farkast idézi, aki szerint I. Ferdinánd idején rombolták le a várat a császáriak (p. 126.). **Berzevice várát** Bél elmondása szerint Hunyadi Mátyás romboltatta le, mivel a husziták szállása volt, míg **Szinye** erőssége, mint írja, a falun belül volt, árcai még ma is láthatóak, a vár helyén pedig később templom épült (uo.).

A járásban Bél **39 falut** számlált össze, ugyancsak birtokok, birtokosok szerint (pp. 126–137.). Ezek: a „Dessöffy” (Dessewffy) család (7), Dobayak és Roskovány család (3), a Berzeviczy család (5), a Pálóczy család (7), szepesi káptalan (2), Berthóty család (8), Szinyey (?) család (5), Eperjes város (2). A falvak leírása hasonló adatokat tartalmaz, mint az előző járás esetében. Meglepő kivétel, hogy egy helyen, Roskovány falunál Bél a szlovák lakosokat

⁵³ Tóth Sándor is említi egy hasonló eredetmondát Kisszebennel kapcsolatban. L. TÓTH 1909–1912 III. 346–347.

⁵⁴ „Iam et Slavi intersunt civibus, atque hi Germanis fere numerosiores.” B p. 89.

⁵⁵ Bél eredetileg a várrom mellett levő falu nevét adta meg a vár nevéként (*Henygh* – Hönig), ezt azonban a kézirat lektora lehúzta és odaírta az *Uivar* nevet. L. B p. 105.

lutheránusoknak nevezi (p. 130.), noha a vallási témát egyébként – a **kormány**szervek, főként a kancellária utasítására – következetesen kerüli.⁵⁶

Alsó járás (pp. 137–171.)

A járás bemutatásának elején **Eperjes** található (pp. 137–155). Az **első fejezetben** a város nevének eredetével foglalkozik (pp. 137–142.), ahol hibásan úgy véli, a **magyar Eperjes** elnevezés a szlovák *Presow*-ból származik,⁵⁷ megjegyezve, hogy a „szlávok” **előbb** voltak itt, mint a magyarok. A 2. fejezetben Eperjes alapításának körülményeit kutatja (p. 142.) – idézve Thuróczi Lászlót –, majd a 3. fejezetben a város „balsorsával” foglalkozik, **de szemérmesen** hallgat Caraffa 1687-es eperjesi vérengzéséről (pp. 142–143.). A 4. fejezetben a város fekvését, környezetét (pp. 143–146.), az 5. fejezetben pedig a város templomait **taglalja** (p. 146.). Ez utóbbiban nem tudja elhallgatni, hogy egy híres evangélikus gimnázium is volt a városban, két épületben, ahol „csaknem akadémiai szinten” folyt az oktatás, **de mindkettőt elvették** már s a jezsuita iskolának adták. (Itt jegyzendő meg, hogy egy ilyesfajta kitétel csak azért maradhatott a szövegben, mivel ezt a kéziratot a kancellária nem látta.) A 6. fejezetben a város piactereiről (pp. 146–147.), a 7. fejezetben a középületekről esik szó, így a városházáról, a mellette levő egykori áruraktárról, illetve a város erődítéseiről, bástyáiról (p. 147.). A 8. fejezet a külvárosról szól (pp. 148–151.): a szerző itt is említi az ide kiszorított evangélikusokat, illetve azok imaházát és iskoláját, illetve a paplakot. De e fejezet sok más érdekességet is tartogat, különösen a város környékén fellelhető gyógyfüvek, illetve gyógyforrások terén. Itt is leírja Bél az általános részben már említett „Gonoszkút” nevű forrást, és annak gyógyhatásait, de a „Borkút” nevűre is kitér s megjegyzi, hogy az eperjesiek egy kikövezett medencével látták el, s egy épületet is állítottak mellette. A lakosokról szóló 9. fejezetben (pp. 151–154.) Bél elmondja, hogy az eperjesiek részben németek, részben szlovákok; magyarok kevesen vannak és máshonnan jöttek a városba. Megjegyzi ugyanitt (megint csak a kancellária elvárásaival ellentétesen), hogy az evangélikus vallásgyakorlatot kiszorították a külvárosba, habár az ágostai hitvallás követői vannak többen. Az utolsó, 10. fejezetben (pp. 154–155.) először a városvezetéséről, így a bíróról, a 12 tagú szenátusról és a 24 tagú „külső tanácsról” ír Bél, majd a lakosok életmódjára tér rá: eszerint sokan kalmárkodnak tokaji borral Lengyelország felé, de vászonnal is kereskednek. Szintén érdekes, amit a nőkről ír, ugyanis azt olvashatjuk, hogy sietnek a házasodással, mivel „irtóznak attól, hogy sokáig hajadonok legyenek” (*perosae virginitatis protractioris*).

Ezután Bél a járás **várait** sorolja fel (pp. 155–159.). Először **Kőszeg** várát (p. 155.), majd **Lipócot** (155–158.), **Sóvárat** (pp. 158–159.) és **Macska**kő várát (p. 159.) tárgyalja. Ezek közül csak Sóvárról ír többet: főként Miczbánról, a vár uráról és a hét fiúgyermeket szülő feleségéről szóló legendás történetet írja le s ezt a (bodrog)szerdahelyi templomban talált verssel is kiegészíti, amely ugyanerről szól.

Végül a járás **62 falvát** veszi sorra a szerző, itt is uradalmak, birtokosok szerint. Ezek: Bajor család (5), Kassa város (13), Kőszeg várának uradalma (17), Ketzer család (8), csíkszentkirályi Andrassy család (3), , vegyes birtokosok (4), Sóvári uradalom (7), az egykori szebesi Szinka család (5).⁵⁸ A falvak jelentős részét Bél csak felsorolásszerűen említi, s a többinél is jobbra csak a település fekvését és földje minőségét írja le. Somos, **Magyar**falú (?) és **Szentpéter** (Tarcaszentpéter) esetében megjegyzi, hogy magyarok lakják (pp. 166–167.), sőt az utóbbi esetében megjegyzi, hogy reformátusok; **Somosújfalunál** pedig savanyúvízforrást említ (p. 167.). Kimagaslóan érdekes **Sóvár falu** leírása, ahol Bél a helyi sóbányászatról, illetve a só kinyerésének műveletéről ír (p. 167–170.).

⁵⁶ A kancellária „érzékenységre” Bél vallási utalásaival kapcsolatban l. TÓTH 2006 241.

⁵⁷ Valójában a magyar elnevezésből származik a szlovák név. Vö. KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp. 1997² I. 420.

⁵⁸ Bél elmondása szerint a falvak az ő korában Szentivány József birtokában vannak. L. p. 170.

főké...leti, avagy Tapolyi járás (pp. 171–187.)

A járás leírása a **várakkal** kezdődik. **Makovicáról** azt írja, hogy bizonyos Kirjatovic alapította, továbbá, hogy Rákóczi (II. Rákóczi Ferenc) romboltatta le. Emellett közli birtokosait, illetve megemlíti, hogy hajdan két városa és száz falva volt (pp. 171–174.). **Kapi** váránál is említ birtokosokat, illetve, hogy a Rákóczi-szabadságharc után Ketzer András felrobbantotta. Bél követően meglehetősen röviden ír a járás **mezővárosairól**, Kaporól, Hanusfalváról, Zborónálról és Kurimáról (pp. 174–175.). **Kaporól** annyi érdemlegeset jegyez meg, hogy a Munkács felé tartó országúton fekszik (p. 174.). **Hanusfalváról** azt írja, hogy vannak vásárnapjai, valahány mint, hogy lakosai között vannak kézművesek, mesteremberek, de vannak, akik rablásból élnek (p. 175.). **Zborónál** megjegyzi, hogy van ott egy kastély, amely I. Rákóczi Ferenc és Erzsébet Ilona esküvőjéről híres (uo.). **Kurimát** szlovák mezővárosnak mondja, amelynek színterében vannak vásárai (uo.). Ezután az **59 falu** leírása jön birtokosok, uradalmak szerint (pp. 175–187.). Ezek: Kapi uradalma (7), Raszlavicz család (5), Kohányi család (4), a kihalt varjúfalvi Vargut (? Varjú?) család (3), kükemezey (*kükömezei*) Kalnassy család (19), végül Makovic uradalma (21). A falvak leírása általában azok elhelyezkedésére, a lakosok által termesztett kultúrnövények ismertetésére szorítkozik, mint fentebb is. Itt is van azonban néhány kivétel. Tölszék avagy **Töltszék** leírásában Bél említi, hogy a Kapy családnak két kastélya van itt; emellett savanyúvíznek is örvend a helység, amely a hiedelem szerint a férfiak nemzőerejét nagyban segíti (p. 178.). **Hosszúrétről** is bővebben ír, eszerint savanyúvizéről és fürdőjéről híres, továbbá itt van Serédy Gáspár életnagyságú síremléke, *hoc est Seredy Gasspar* felirattal (p. 186.).

***

Sáros vármegye leírása még több szempontból a kidolgozatlanság, letisztázatlanság állapotát mutatja. A legszembeütőbb, mint már többször említettük, a szövegbe utólag beírt megjegyzések, amelyek a korábbi (A) kézirat egyik ellenőretől erednek s amelyek néhol ellentmondásban vannak az eredeti szöveggel. Nincs emellett a szöveg végén az állandó elem, az úthálózati jegyzék sem, amellyel a vármegye (posta)útjait, az útbaeső településeket és azok távolsági adatait adta meg a szerző. Végül nincsenek margók, noha ez Bél kidolgozott leírásaiban mindig van, és természetesen nincs az egyes fejezetek elején tartalomjegyzék (*synopsis*) sem, amely a margókból áll össze. Amennyiben valóban a B szöveg az, amelyet Bél a Helytartótanácsnak elküldött, akkor azt kell mondanunk, hogy Sáros vármegyét sebtében tisztáztatta le írnokával, ill. küldte el ellenőrzésre – nyilván úgy gondolta, jobb ezt is a nyolc másikkal együtt minél hamarabb recenzióknak alávetni, hogy ezzel is haladjon a munka, mintsem tovább csiszolgatni azt.

Ami a leírás tartalmát, forrásértékét illeti, kétségkívül vannak emlékezetes részei, de nem nyújt egységesen jó színvonalat. Az általános részben érdekes a savanyúvizek ismertetése, és a politikai tagozatban a nemesi családok felsorolása, de ugyanitt sajnálatos, hogy a lakosok életmódjáról, szokásairól más vármegyeleírásokhoz képest kevés szó esik. A különleges részben jó a két nagy város, Bártfa és Eperjes ismertetése és Kisszeben is kitűnik eredetmondájával, de a mezővárosokról már nem nyújt túl informatív leírást Bél, és a falvak leírásaiban is ritka az említésre méltó részlet. Ennek ellenére, mint az a fenti rövid ismertetésből is kitűnik, a helytörténész és a történész is bizonyosan talál Sáros vármegye leírásában néhány fontos adalékot.

Függelék II.

Sáros vármegye közgyűlése a Helytartótanácsnak⁵⁹

Eperjes, 1737. febr. 5.

Serenissime Dux Regie Locumtenens.

Excelsum Locumtenentiale Regium Consilium

Domini Domini benignissime gratiosissimi colendissimi

Synoptica conscriptione et connotatione Comitatus huius per Matthiam Béll, ex benigno Suae Maiestatis Sacratissimae indultu elaborata, et ordine eo quo eidem placuit digesta, nobisque per Serenitatem Vestram Regiam, Excelsum Locumtenentiale Regium Consilium pro revisione fine annectandarum, siquae superessent considerationum nostrarum, et additione addendorum, ac sublacione sufferendorum, adeoque plena emendatione emendandorum, mediante Benigno, et Gratioso Serenitatis Vestrae Regiae Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii intimato, sub 17ma evoluti mensis Augusti, et anni nunc currentis,⁶⁰ exceptorie inuito; et per nos debita cum veneratione percepto transmissa, eademque tractu temporis penitus ruminata, et examinata existente, opus illud advertere licuit, aliunde erroneum sine longiori mora, ob majorem radicalium familiarum numerum, contra sensum et intentionem scriptoris, celeriore ejusdem operis remissionem requirentis, debite, ac adaequate de facili effectuari non valere: sed si, et in quantum licet, cum tardiori temporis intervallo quaestionati operis emendatio, sequi posset, adhaec ut status bonorum, et jurium possessionariorum uniuscujusque palam constare possit, eandem cum productione privilegiorum, debito modo, et ordine legitimari, et perfici oportere ne[p. 2.]cessum esset; Quae siquidem stante vel hac congregatione, id multum sibi praepjudicare non nulli ablegassent, juraque sua hoc fine manifestare, et publicare se nullatenus velle declarassent, ideo citra incursum renitentiae, vel non observationis gratiosorum Intimatorum, Serenitatem Vestram Regiam, Excelsum Locumtenentiale Consilium Regium, humillime deprecantes, illud ipsum opus, prout jacet, sine diminutione, vel augmento aliquo (excepto certo additamento in margine folii appposito, quod factum non Comitatus communi, sed privato unius scriptum intercessit), Serenitati Vestrae Regiae Excelso Locumtenentiale Regio Consilio, debita cum submissione remittimus et fide historica tantummodo citra praepjudicium radicalium familiarum intelligendum, in esse suo relinquendum censuimus. In caeterum in benignitatem Serenitatis Vestrae Regiae, Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii gratiam nosmet humillime commendantes; perseveramus. In generali congregatione nostra die 5ta mensis Februarii anno 1737 Eperiesini continuative celebrato.

Serenitatis Vestrae Regiae

Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii

humillimi obsequentissimi obligatissimi servi

Universitas praelatorum baronum

magnatum et nobilium

Comitatus Saarosiensis

[Külzetten:] Sacratissimae, Caesareae, Regiaeque Catholicae Majestatis Regio Locumtenenti Serenissimo Lotharingiae Duci, Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii per Hungariam Praesidi, et Consiliariis, Dominis Dominis nobis benignissimo gratiosissimis, colendissimis.
5. Februarii 1737.

[A hivatal megjegyzése:] Praesentatum 30. Aprilis 1737 et relatum. Saárossiensis Comitatus opus Belianum remittit.

⁵⁹ MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 48.

⁶⁰ Téves, a levél valójában 1736. aug. 17-én kelt.

Irodalom

BÉL 1993

Bél Mátyás levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Bp. 1993.

BÉL 2001–2006

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. – Descriptio Comitatus Semproniensis. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs (I.), Földvály Miklós (I.), Tóth Gergely (I–III.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat, 2–4. kötet. Sopron 2001–2006.

HAAN 1879

Haan Lajos: Bél Mátyás. Bp. 1879.

SZELESTEI 1984

Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa. Bp. 1984.

SZELESTEI 1989

Szelestei N. László: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 4. Bp. 1989.

TÓTH 1909–1912

Tóth Sándor: Sáros vármegye monográfiája. I–III. Bp. 1909–1912.

TÓTH 2001

Tóth Gergely: A kézirati hagyomány. In: BÉL 2001–2006 I. 234–254.

TÓTH 2006

Tóth Gergely: Bél Mátyás leírása Sopronról és Sopron vármegyéről: a mű és forrásai. In: BÉL 2001–2006 III. 239–262.

TÓTH 2006²Tóth Gergely: Bél Mátyás kéziratok a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus). – Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur. *Nemzeti Téka*. Bp. 2006.

WELLMANN 1984

Wellmann Imre: Bél Mátyás munkássága. In: BÉL Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján. Bp. 1984. 5–32.

ZOMBORI 1984

ZOMBORI István: Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. In: BÉL Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. Ford. Lakatos Pál és Téglássy Imre. Szeged 1984. 113–162.